

ר' אברהם־שעיה עלה לאכסדרת הקייטנה, ושוב עמד על עמדו, ועיניו כבושות בקצות אצבעותיו: הוא מוכן ומזומן לצאת אל העיירה, אל המנהל, ולומר לו, שעלידי שתיקתו גורם הוא נזק לעצמו. אבל ר' צמח זה הוא בר־פלוגתא מטבע ברייתו, אדם חסר־פשרות, עקשן נורא ומלא הָרָגִשִׁים נסערים. אם יבואו עליו בטענות ובדברי־כיבושין, עלול הוא מחמת מרירות־נפש אפילו להגיד דברים שאינם יפים לאוזן, ובסופו של דבר יהיה מן ההכרח לרדפו, לרדפו על־פי דין ולהרחיקו מן הישיבה. נמצא שלמען טובתו ראוי יותר לא לבוא אליו ולא לומר לו כלום.

2

למן אחר שבועות התחילו קייטנים מתכנסים בואלקניק – בני־תורה זקנים וצעירים. כל אורח הגביר בבואו העליזות בעיירה. בעלי־הבתים סיידו מחדש את חדרי־הקיט, ציחצחו את הרהיטים, אָנָּרְרוּ את כלי־המיטות. שמשות רחוצות צופות היו בסקרנות אל הכביש, ככלה אל עגלות המחותנים המתכנסים לחתונתה.

ראשונים הופיעו לומדי קֶלֶצֶק, בחורים שמגבעותיהם מוזחות הצדה, מצעדם מאושש וכתפיהם מוגבהות – גברתנים במלחמתה של תורה. הללו מחייבים חריש עמוק בסוגיה, לא פלפלנות צדקנית. כדי להטות את קֶלֶצֶק לדרך המוסר, שלחה סלובודקה בשעתה את ארבעה־עשר טובי בחוריה, כמנין י"ד החזקה לרמב"ם. מנאווארדוק בא אז ר' יוסף־יויזל הורויץ בראש ה"קוזאקים" שלו. קֶלֶצֶק קיבלה עליה ללמוד כל יום רבע שעה מוסר – ותו לא מדי.

עם בחורי קֶלֶצֶק בא לתקופת־הקיט גם ראש־הישיבה שלהם, יהודי כשיעור פירור שזקנו קטן ופאותיו קצרצרות. מחמת המגבעת הרבנית

הגדולה ורחבת־השולים דומה הוא לפטריה. הוא מהיר בהילוכו, מהיר מִפֶּן בדיבורו – ובכל־זאת אין בכוחו להדביק את החידושים הגועשים במוחו. כל כמה שהתלמידים מבלים אצבעותיהם בשקדם לרשום לפחות את ראשי־הפרקים של חידושי בתורה, אין הם יכולים להחרות אחריו. אומרים עליו, על ראש־הישיבה של קלֶצק, שהוא הופך במוחו דפי ש"ס בבלי וירושלמי ביתר מהירות משהופכת רוח עלי עצים ביער. לכן מצטופפים מסביבו תלמידים ברוממות־רוח ומכריזים בכל פנייה וניעה: רצונך בערנות ובחיוניות שבלימוד, סע לקלֶצק.

תלמידיו של חפץ־חיים מראדין הם על־פי הרוב בעלי־קומה, צנומים, ופניהם חיורות, ממושכות. אפילו בקייטנה מדברים הם בקול דממה דקה ויוצאים לטייל ביער בכוונה לחזק את הגוף לשם התורה, כפי שהם יוצאים בבוקר לתפילה, וכפי שהם הולכים בראדין אל הרבי הזקן ל"שמועס". ביום־השבת, בצהרים, יושב חפץ־חיים בן־התשעים על יצועו המרופד בכרים, ועל השולחן מונח פתוח חומש גדול עם פירוש רש"י. על שרפרפים יושבים תלמידי־חכמים זקנים, שנתכנסו לשבת בבית רבן של כל בני הגולה. מאחרי גבותיהם של אלה עומדים בחורים צדיקים ופיותיהם סגורים. סבא קדישא נאנח. "אֵי, אֵי, בְּנֵי, מַחֲרֵמְחֵרִים עֵתִיד הַמִּשִּׁיחַ לְבֹא, וְאַחֲנֵנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד אֵינָם מוֹכְנִים וּמְזוּמְנִים." היהודים לבני־הזקן נאנחים עמו, ומאחרי גבותיהם הכפופים נינועים תלמידיהם, כהינוע עצי־אגוז דקים בעת שסערה מתחוללת ביער ועצי־אלון זקנים נאנקים. צעירי תלמידיו של חפץ־חיים מאמינים בנבואת הרבי, שמחר־מחרתים עתיד המשיח לְבֹא, ולומדים מסכתות סדר קדשים, הלכות הקרבת קרבנות בבית־המקדש.

סבא קדישא אינו יוצא לקיט, מפני שיבתו חוששים לטלטלו ממקומו. לקייטנה יוצאים בניו, חתניו ונכדיו. בין היורשים נטושה היתה ימים רבים מחלוקת בענין העתיד להיות ממלא מקומו של חפץ־חיים. הקשי־שים שבבחורים לא רצו כלל לשמוע שום דיבור על כך שמישהו יהא מנהיג הישיבה בכוחה של חזקה או ירושה, באשר בכך זה נתלה באילן

גדול, וגברא־רבא הוא אביו, חתנו או סבו. צעירי התלמידים חֶלְקוּ על חקשישם, וגם בינם לבין עצמם היו הצעירים חלוקים. קצתם טענו שהם צריכים לראש־ישיבה חריף, שהרי הם עצמם בקיאים. השיבו מתנגדיהם שהם צריכים לראש־ישיבה בקי, שהרי הם עצמם חריפים. הצד השלישי תבע מנהל רוחני, והצד הרביעי דרש מנהל גשמי. כיון שחפץ־חיים הישיש עודנו בחיים ומחלוקת בפרהסיה חרפה היא לכל המשפחה, באו למראית־עין לעמק השוה, שכל היורשים ינהלו את הישיבה. אבל בסתר נמשכת התחרות ולכל מנהיג בחוריו הדבקים בו, ואותם הוא לוקח עמו בצאתו לקייטנה.

לאדם מן הצד קשה להבחין מי מן היורשים הוא ראש־ישיבה ומי משגיח, מי המנהל הרוחני ומי המנהל הגשמי. כולם יהודים רחבי־כתף, זקניהם סבוכים ופניהם מגודלי־שער עד לעיניהם, כרסיהם זקורות ומישיביהם כבדים. הקפוטות הסדוקות החדשות המצוחצחות שלהם מתפקעות מפנים ומאחור. הם מטיילים בעיירה בצעדים מדודים, משתעלים קלות בישוב־הדעת, נחיריהם השעירים הגדולים שואפים בנחת את ריחם היבש של עצי־האורן, ומדי צעד שלישי עומדים הם מלכת. אין יאה ריצה לתלמיד־חכם, בפרט שהם נמצאים בקייטנה ואין השעה דחוקה. כל אחד מן המנהלים מחזיק ביד־ימינו שמשיה ויד־שמאלו מופשלת בעת מעשה מאחרי הכתף, כאילו בצד שמאל שבת־קודש לו. התחילה השמש מלהטת, פורשים יורשיו של חפץ־חיים את השמשיות גם מעל לבני־לוייתם, כל אחד מעל לראשי התלמידים בני סיעתו שלו. פעמים מרכין המנהל הרוחני ראשו אל אחד הבחורים הממולחים, הלוחש לו משהו באזנו על המנהל הגשמי. הקשיש מאזין לדברי הצעיר ומחייך תחת שפמו, וזה מתחיל מנשכו ומחתכו כשיניו של מסרק־ברזל. אף־על־פי־כן הריהו מן הכובשים את יצרם ואינו מדבר לשון־הרע בגיסו או בדודנו, אין הוא משיב כלל. אבל לפי האופן שבו הוא פורש את שמשית־המשי השחורה מעל לראשו של המלעיו, יכול הלה לתפוס כמה נשאה לחישתו חן בעינו מנהלו.

בקיטנה מתהלך לו לאטו גם ראש־ישיבה בלי תלמידים, יהודי המרצה שיעור בבאראנוביץ' או בסלונים, דברן ועליו, חזהו מגולה וטליתו הקטנה מזהמת. הוא מהלך לו כה וכה במקל עבה גס של בן־כפר ונעצר להשיח עם יהודים בני־כפר, המובילים בעגלות קורות בשביל בית־החרושת לקרטון. רואים אותו עומד ליד רפתים בשעה שיהודיות חולבות פרות. אפילו ראוהו עומד בלב השוק ומלטף סוס. ריסים אדומים דלוקים לו ועינים מימיות טובות־מזג, מלאות תהייה ילדותית. לפי זקנו, שאינו מפורם ואינו ממורט כלל כזקנו של חריף, ניכר מיד שאין הוא בוחש בש"ס בתרדד ואינו טוחר מדי תחתיו. הוא אומר במפורש שאין הוא מחשיב את בעלי־ההבנה החדשים ואת התעמקותם בשורש הנידון. אם איסור חמץ בפסח, למשל, הוא דינ־גברא או דינ־חפצא. לשמע דיבורים כאלה של איזה יהודי בן בלי שם המרצה שיעור לפני נערים בבאראנוביץ' או בסלונים, פונים לו מופלגי קלצק עורף בביטול כמלמד־דרדקי. אבל לראש־ישיבה זה, בעל המקל של בן־כפר, לא איכפת. הוא מטייל ביער יחידי ונושא עינים בזהות אל העצים, גוחן להתבונן אל שרך ירוק, אל פרח, גרגר, תולעת, וממלמל בהתפעלות: נפלאות הבורא! נפלאות הבורא!

נסיכים שבלומדים בליטא הם בני ישיבת קיר. אפילו בחולות ואלקניק מהלכים הם לבושים בחליפות מגוהצות ונוהרים שלא יהא גרגר־אבק נופל עליהן. הם כותבים בעטים נובעים אמריקניים, משקפיהם טמונים בנרת־קיעור שטוחים ושעונים ענודים לידיהם ברצועות מקושטות. גם בחור צעיר, כיון שהוא לומד בקיר, הריהו מסתכל תחילה ג' פעמים באיש הדובר אליו, לדעת מיהו, בטרם יענהו. וכשהוא עונה סוף־סוף דבר־מה, מקמט הוא בשעת מעשה את מצחו. "הבינות ז" כאילו בכל מוצא שפתיו צפון רעיון עמוק. מפורסמת עד מאוד היא ישיבת מיר בעולם בבחוריה הקשישים. אף־על־פי שלא אחד מהם כבר בן ארבעים הוא, קשה למצוא להם שידוכים מתאימים. או שהנדוניה אינה גדולה במידה מספקת לגבי למדנותו של המיָרָאי, או שהכלה זקנה מדי

לגבי יצר־הרע שלו. כיון ששנים ארוכות כל־כך חובשים הם ספסלי הישיבה, נעשו הרק־ים החבושים הללו עצלנים, רובצים חצאי ימים בחדריהם וקוראים בעתוניה של ורשה. הם חוסכים כסף מדמי החלוקה ואוספים ספרים, חליפות, עניבות. בואלקניק יושבים המיראים במרפסות ואוכלים גבינה, שמנת, חביתות, ממששים בלי הרף ערפיהם ומלטפים לחייהם הגזוזות למשעי, לבדוק אם הבריא. ביער שוכבים המיראים בערסלים עמוקים ומעיינים בספרי־חקירה או בקונטרסי־קבלה, שהם נוטלים עמהם במיוחד לימי־הקִיט. אבל כשניגש צעיר ומבקש להציץ בקונטרס, אומר לו הקשיש ממנו:

”אינו בשבילך, בן טרו־כנברוד, עודך צעיר מדי. תעיין בינתיים בקצות־החושן וכיוצא בו.”

ישוער איפוא בנקל הלך־נפשם של קשישי מיר מזמן שהגיעה לישיבה קבוצת תלמידים מאמריקה הרחוקה. לאמריקאים ממו־קורה, אבל אף לא קורטוב דרך־ארץ. הם תולים בבית־המדרש את מעליהם בקלבי זרים ומשליכים מהם את ערדליהם. העובר על התקנות נקנס לפחות בעשר אגורות. צוחקים האמריקאים ומשלמים עשרים. הם מתהלכים מפותחי מקטורן ורווחי צוארון. עניבות צבעוניות מקושטות במיני עיגולים כעין הגלגלים מיטלטלות על צואריהם. הם אינם מתביישים למשוך ברבים את מכנסיהם כלפי מעלה, ומצלצלים במטבעות מלוא כיסיהם. ביום־חום מסירים הם מעליהם בפשטות את מקטריניהם. מגבעור־תיהם שמוטות, מונמכות על מצחיהם הקשים, בלוריותיהם הסבוכות הפרועות גולשות עד לעיניהם. בדברם, גומי־לעיסה נתון בין שיניהם. האמריקאים הללו מסוגלים אפילו לקרוא בקול זה אל זה: ”ג’ק! ג’ק!“, לקפץ כתיישים ול־גַחַח זה בזה באגרופיהם – באמצע הרחוב. אין תימה איפוא, שכל־אימת שאחד מקשישי מיר רואם בכך, אין הוא יודע היכן לכבוש פניו מחרפה.

היפוכם של בחורים אלה שמעבר לאוקינוס הם הגרמניים. הללו מלור־בשים כהלכה, במקטרינים של צמר עבה, רחבי־דשים, ונעולים מנעלים

חומים, כפולי־סוליה. הם אדוקים מאוד וטובי־מזג בטבעם. אבל בחור־ישיבה גרמני, כשאינו מוצא את הגמרא שלו על עמודו, חמתו מתלקחת בקרבו. כל בני פרנקפורט והמבורג סיימו במקומותיהם את לימודי הגימנסיה, וממילא אינם להוטים לקרוא בספרי־טָרָף פסולים. אבל אין בהם חריפות, מוחם אינו "תופס" מניה וביה. השמיע אחד הליטאים דבר־חידוד, לוטשים היקים עיניהם מעשה תם ואינם מבינים. ואילו בחור־ישיבה מגרמניה, כיון שאמר דבר־הלצה כלשהו, הרי הוא בלבד צוחק. תלמיד מאמריקה אפשר שיהא מתנענע לפעמים בשעת תפילה בלהט, כמבקש לנער מתוכו את עזות־הפנים שהביא עמו ממדינת־הים. אבל תם מגרמניה עומד בשעת תפילה דרוך כמיתר. אשר על־כן תאמרנה עליהם בעלות־הבית המאכסנות אותם בחדריהן:

"בחורים כשרים מהוגנים, אבל בלא גרגר מלת."

הן מן האמריקאים והן מן הגרמנים מפיקים תועלת בישיבה. הם מפגרים על־פי רוב בלימוד, ולכן שוכרים להם בחורי־ישיבה ליטאיים עניים, כדי שיסבירו להם סוגיה קשה. לכשיוסמכו לרבנות יחזרו אל ארצותיהם הערלות ושם ירביצו תורה. אבל הפולנים, מהם אין בפירוש שום תועלת.

בבתיהם של חסידים עשירים בלודז' ובורשה נשתגרה האַפְנָה לשלוח את הבנים לשנים אחדות למקום־תורה ליטאי. מסובבים להם בְּמִיר צעירי חסידים בכובעים קטנים ובמגפים נמוכים מצוחצחים. הם ענודים צוארונים לבנים רכים בימי־חול, ולכבוד שבת לבושים בּוֹזְפִיצוֹת של קטיפה, החגורות באבנטי־משי. כבר אפשר לראות מראש את הזקנים הסבוכים, העתידים להקיף את פניהם, את בתי־הנגידים המעותדים להם ואת העסקים הגדולים שיהיו מנהלים, את מקום־הכבוד שיתפסו בראש שולחנותיהם של הרבנים. לפיכך נוהגים הפולנים בתקיפות, פוסעים אילך ואילך בשעת תפילה, ואגודלי ידיהם תחובים באבנטיהם. הם נעצרים באמצע בית־המדרש ונינועים בלהט מימין לשמאל, משמאל לימין, וב"עלינו" יורקים – היישר על הרצפה. היורק בישיבה על הרצפה

משלם קנס עד לשיעור חצי זהוב. אבל כשתובע הממונה על שמירת הנקיון את הקנס מן החסידים, צוחקים הם לתוך פניו ואומרים אליו "אתה". הממונה, בן־תורה צנוע מזאקט, שאיננו פונה בלשון "אתה" אפילו אל נער, עומד על עמדו מבולבל, והפולנים נפנים ממנו כמתיש של הקהל בשולהויף.

אחת לשבוע דורש המשגיח של ישיבת מיר בעליית־הגג שלו. דוחקים הפולנים עצמם לשם כאל שולחנו של הרבי, אבל אינם נהנים כלל מן המדחקה. לשולחנו של הרבי גוערים זקני חסידים בהם בקול־קולות: "שייגאץ! סטירות תספוג!" והם משיבים בחוצפה. אבל הקשישים שבבחורי מיר מניחים להם לפולנים שידחפום, מטרפים בכתפיהם ומביי־טים מבעד למשקפיהם בעינים ליטאיות צוננות. בשעה שהמשגיח מדבר, השטיבל כולו אוזן. עומדים המקורבים מסביבו בפנים לוטות סוד – סתרי־תורה! עשר פעמים מפסיק המשגיח באמצע דרשתו ולוחש: "קָדח בשטיבל, קָדח נורא." המקורבים מקמטים מצחיהם ולוחשים אחריו: "קָדח בשטיבל, קָדח נורא." הפולנים, הן אינם יורדים לעמקות דרשתו של המשגיח והן אינם חשים את הקָדח – כל כמה שמרחרחים וכל כמה ששואפים בנחיריהם. אחד מצעירי החסידים סבלנותו פוקעת, והוא מנגח במרפקו במקורב של המשגיח:

"מהו אוֹיֹמֶר שם? איני מֵיבִין הַלוֹשֵׁן הַליטאי שלו."

חרדים קשישי מיר, שמא יתגלגל לקייטנה אמריקאי או פולני וי־ש־פיעם בזיונות. אל בחורי ראדין עדיין מדברים המיראים מלים ספורות, ואלו בחורי קלצק, בדרך־כלל, כנערים הם בעיניהם. בחורי קלצק, כנגד זה, צוחקים לבעלי־הגאָנָה של מיר, שעטים נובעים של זהב להם, ואומרים עליהם שאין להם כל שיטה עצמית בלימוד. ישיבת מיר על "תורה שבכתב" עומדת, על מחברות שכתובה בהן תורת ר' חיים מבריסק, לפי שראש ישיבת מיר אין שהות בידו להרצות שיעור בתורה. הוא אנוס אפילו בקיץ להתגלגל באמריקה ולאסוף כסף לשם קיום בחוריו, הרָקִים הזקנים, הרועים, מתפטמים בקייטנות.

אף־על־פי־כן שלום ואהבה שורים בין הלומדים בני הישיבות השונות, ואם גם למראית־עין. אבל כולם כאחד חוששים שמא לפתע־פתאום תתגלגלנה לעיירה עגלות מלאות בעלי־מוסר של נאווארדוק.

מנסיונן של קייטנות רבניות אחרות ידוע, שתלמידיו של ר' יוסף־וייזל נוהרים ובאים מחנות־מחנות ופושטים על העיירה כ־אֶרְבֶּה. גם בחורי נאווארדוק לבושם מתוקן בזמן האחרון ומנהגם בשוב־הדעת. רק בעלי־המוסר החריפים שבהם עדיין מתהלכים קרועים ובלואים. במכנסים מרופטים, במקטרנים מהוהים שְׁחֹרִים בהם במרפקים, במגב־עות מקומטות ומדוהנות, בנעלים מעוקמות, בטליתות קטנות ארוכות שהצהיבו. אף־על־פי שהם באים לקִיט ולנופש, אין הם יודעים מנוח. באמצע תמוז עורכים הם – יום־כיפורים. לומדי הישיבות האחרות מתפללים ביער מנחה ומתנענעים בשעת התפילה חרש, ביתר שקט אפילו מן העצים. פתאום נשמעים קולי־קולות של בן־נאווארדוק, המטפח בידיו על הגזע ומטיח ראשו בעץ. אבל תענוג גדול ביותר מתענגים בני־נאווארדוק, כשהם מקיפים בן־תורה משיבת מיר וזורקים בו מרה, כביכול ברוח טובה. משיב הלה דבר וחצי דבר, מיד מתחילים הם לדוש בו כהלכה :

במיר מתקשטים כשקצים כפריים בחגא. במיר מצמחים בלוריות ארוכות, ממש כשם שסוסים מצמחים רעמות. במיר מטהרים את השרץ בק"ן טעמים. מסתמכים על מאמר חז"ל, שתלמיד־חכם שנמצא רבב בבגדו חייב מיתה. אבל מפני רבב שנשמה אין מתיראים בישיבת מיר – מצוותים בני־נאווארדוק, והנתקף אינו יכול להיחלץ מידיהם, מִשֶּׁל נגע בכורת דבורים, או תקע ידיו בתוך תל של נמלים.